

ЕВОЛЮЦІЯ УЧИТЕЛЬСЬКОГО КОСТЮМА НА ШЛЯХУ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Тетяна ДОВГА
(Кіровоград)

В статті проаналізовано історичні та сучасні погляди на проблему учительського костюма, показано його модифікації під впливом змін в суспільстві та освіті.

Постановка проблеми. Покликанням учительської професії у всі часи було забезпечення наступності між поколіннями шляхом передачі кращих суспільно історичних набутків. Публічний характер учительської професії зобов'язує її представників турбуватися про високий рівень загальної та професійної культури особистості, складником якої є культура зовнішнього вигляду. Її вагомим елементом, на нашу думку, є костюм учителя, еволюція якого відбувалась поступово, зважаючи на те, що в моді на одяг завжди переважали консервативні погляди на вбрання цієї вельми багаточисельної професійної групи.

Аналіз досліджень і публікацій. В історико-педагогічній літературі минулого століття фактично відсутні звернення до проблеми вивчення історії учительського костюма. Це змусило нас звернутися до публіцистичних видань та неофіційних документів того періоду, які стосувалися шкільної справи. В наукових дослідженнях з історії костюма наведені зразки опису форменого одягу учнів та викладачів чоловічих і жіночих гімназій кінця 19 – початку 20-го століття (Ф. Фрадкін, П. Жанлін), а в спогадах очевидців зустрічаються спроби описати одяг вчителів зазначеної епохи (А. Петрищев, М. Плахотня). Нами проаналізовано ставлення педагогів-гуманістів до учнівського та вчительського одягу (Я.А. Коменський, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський), висловлювання А.С. Макаренка про естетику одягу учнів та вихователів, погляди педагогів-новаторів (Є.М. Ільїн, Ю.Л. Львова, Ш.О. Амонашвілі) на роль учительського костюма на сучасному етапі розвитку школи та освіти.

Метою даної статті є аналіз проблеми учительського костюма, її взаємозв'язок з розвитком суспільства та моди, виокремлення тенденцій до змін в учительському костюмі протягом останнього століття.

Виклад основного матеріалу. З виникненням класового суспільства одяг став визначати приналежність людини до того чи іншого класу. Більш того, одяг закріплював соціальні відмінності, фіксував законодавчий поділ на класи. Саме костюм-прикраса

з'явився в середовищі панівних класів. Того дозволялось носити лише вільним громадянам. Ті, хто належав до сенатського прошарку, мали право носити білу туніку з вузькою червоною смугою. Римський плебей не володів правом носіння туніки.

Костюм стародавніх народів мав не лише утилітарну (захист від холоду, спеки, вологи, пилу), але й естетичну функцію. Про це зазначав видатний давньогрецький філософ та учений Платон. Однією з беззаперечних умов надання краси людській фігурі, вважав Платон, є підбір тканини та крою відповідно до характеру та призначення одягу. В цьому розумінні закрійники та кравці можуть вважатися митцями.

Мода – тимчасова, мінлива примха в життєвому побуті, в крої одягу та вбраннях. Вона якомога краще і точніше віддзеркалює дух епохи. Естетична функція моди, обумовлена класовим характером, залежить від економічних умов, досягнень промислового виробництва, національних традицій та інших факторів суспільного життя [11].

На етапі виникнення теоретичної педагогіки (XVIIст.), у настановах для молоді стосовно зовнішнього вигляду чільне місце посідає дотримання правил охайності та пристойності. В праці Я.А. Коменського “Правила поведінки, зібрані для юношества в 1653 году” знаходимо вимоги до одягу та зачіски молодих людей, які здобувають освіту: “Шляпа, платье, обувь и пояс должны быть чисты, не запачканы грязью и пылью или еще чем либо худшим. Выходить полуодетым, точно так же как и носить сюртук или плащ, накинув лишь на одно плечо, более прилично для паяца, чем для занимающегося науками” [6, 166]. Прикладом для учнів у цьому, звичайно ж, мали слугувати їх наставники.

Три століття потому, в 1859 році до Смольного інституту шляхетних дівчат приїхав працювати молодий педагог Костянтин Ушинський. Ось як описує зовнішність К.Д. Ушинського та його ставлення до одягу С.Л. Соловейчик: “Он был худощавый, нервный. Из-под черных густых бровей лихорадочно сверкали темно-карие глаза Бледный высокий лоб, тонкие бескровные губы, суровый взгляд и вдохновенный, пронизательный взор... Увидев красивого мужчину, нового инспектора, одна из институток прокралась на

вешалку и облила его шляпу духами – знак обожания, обычно льстивший преподавателям. Ушинский вбежал в класс, возмущенный донельзя.

– Ведь вы же здесь специально изучаете нравственность, – кричал он, – а не знаете, что портить чужую вещь духами или другой дрянью не деликатно!.. Не каждый выносит эти пошлости! Наконец, почему вы знаете.. может быть, я настолько беден, что не имею возможности купить другую шляпу... Да куда вам думать о бедности!” [9, 118]

Цікаві спогади сучасників, що стосуються вищої освіти в Україні на початку ХХ століття, знаходимо в книзі “Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)”. Дослідники Ігор Добрянський та Віталій Постолатій засвідчують факт приналежності вчителів до чиновників певного рангу, які в той час носили спеціальну форму. При цьому вчителі середньої школи, яких випускав із своїх стін Харківський університет, по закінченні курсу чистої науки “з сумнівом і розчаруванням одягали на себе вчительський сюртук з двома зірочками і двома смужками на лацканах (“чиновник VIII класу”), виходили на кафедру і з острахом дивилися на ті 40 – 50 дитячих голівок, які поглядали на них з-за парт” [3, 83]. А ось як виглядав директор гімназії в спогадах гімназиста Павла Блонського: “Директор в синем вицмундире, в золотих очках и со звездой на груди стоял преисполненный важности. Для нас он был почти недоступен, пребывал где-то в кабинете, и если он выходил из него, то это было событием...” [4, 182].

Вчителями середніх шкіл ставали переважно чоловіки, натомість жінки могли отримати місце вчительки “малолітніх класів”, гувернантки, класної дами чи наставниці. Ось як у 1904 році описує вимоги до зовнішнього вигляду жінки-вчительки її колега – шкільний вчитель А. Петрищев: “Вообще считается неудобным, если учительница имеет “легкомысленный, светский” вид. Даже в парадных случаях жизни она должна надевать платье из материи гладкой, без рисунков, по возможности, темной окраски и отнюдь не модных покроев. Ленты и другие украшения могут быть допущены лишь в очень ограниченном количестве. Прическа должна быть гладкой; очень нехорошо, если учительница позволяет себе “завиваться”. Одна из моих знакомых, сельская учительница, осмелилась на святках появиться в клубе на балу “в декольтированном – как выразился возмущенный инспектор – виде”. Декольте, правда, было довольно робкое, но, конечно, инспектор немедленно “даль ей

почувствовать все неприличие такого поступка” и посоветовал “поскорее ехать домой и переодеться”. Интересно, что дочь того же инспектора была на том же балу и тоже “в декольтированном виде” [8, 339].

В книзі відомого на Кіровоградщині та за її межами краєзнавця та архівіста Сергія Шевченка “Старі стіни: Єлисаветградська громадська жіноча гімназія (1860 – 1920 рр.)” наводяться спогади колишньої учениці – Марії Плахотньої, яка навчалася там протягом 1916 – 1918 рр: “Начальницею гімназії працювала Г.Алексеева, “висока літня дама з гладко зачесаним сивим волоссям. Обличчя – застигла, сувора маска, ніколи не посміхається і нічого не виражає... Носила довге, темно-синє шовкове плаття із стоячим коміром. У руді – лорнет. Коли начальниця з’являлась на початку коридору, всі гімназистки завмирили в реверансі. Вона проходила з кінця в кінець коридору, ніби ні на кого не дивлячись, але горе було тій, котра не встигла зробити реверанс. Оголошувалася догана і покарання...” [12, 119].

І далі: “Учительки носили гладенькі зачіски, не вживали косметики і не носили прикрас, одягалися скромно, в темні сукні. Лише одна – Кияшко – носила блузку з великим червоним бантом. А ми, учениці, теж приколювали маленькі червоні бантики зі споду фартушків, тим самим віддаючи данину романтиці революції” [Так само, с. 120].

А таким побачили в 1920 році учні семирічної трудової школи м.Полтави свого нового директора А.С.Макаренка: “Но представим себе тридцатидвухлетнего молодого человека в пенсне, в косоворотке, в модной фуражке с белым верхом и лакированным козырьком, этого типичного “гуманитария”, интеллигентного учителя, привыкшего сидеть за книгами и находится в более или менее культурной среде большого города...” [9, 185].

А.С.Макаренко завжди був небайдужим до естетики навчальних та виробничих приміщень, дитячого колективу а також зовнішнього вигляду колоністів та педагогів. В своїй праці “Трудове виховання, стосунки, стиль і тон в колективі” видатний педагог писав: “Вот эти цветы, костюмы, чистота комнат, чистота обуви – это должно быть в детском коллективе. Ботинки должны быть всегда почищены, без этого какое может быть воспитание! Не только зубы, но и ботинки! На костюме не должно быть никакой пыли. И требование прически. Пожалуйста, носи какую угодно прическу, но прическа должна быть действительно прической. Поэтому раз в месяц ДЧСК (дежурный член санитарной комиссии) брал машинку и шел по спальням. Чуть не причесан – провел машинкой, или иди в

парикмахерскую. Поэтому все ходили причесанные...

Я не допускав к уроку учителя, неряшливо одетого. Поэтому у нас вошло в обыкновение ходить на работу в лучшем костюме. И я сам выходил на работу в лучшем своем костюме, который у меня был. Так что все наши педагоги, инженер и архитектор ходили франтами" [1, 94].

Педагог звернул увагу не лише на костюм, а й на такі собі "педагогічні дрібниці": "...серьезные требования надо предъявлять ко всякому пустяку, на каждом шагу – к учебнику, к ручке, к карандашу. Объединный карандаш – что это такое? Карандаш должен быть очинен прекрасно. Что такое заржавевшее перо, которое не пишет, что такое муха в чернильнице и т.д.? Ко всем педагогическим устремлениям прибавьте миллиарды этих мелочей" [Так само, 94-95].

Аскетизм у побуті був притаманний для вчителів повоєнного покоління, головними завданнями яких було відродження вітчизняної школи і освіти та виховання справжньої людини. Їм навіть не спадало на думку шикувати на тлі втрат, нанесених країні війною, вони мали вкрай скромні побутові потреби. Ось як, за словами очевидців, виглядав директор Павлівської школи В.О. Сухомлинський: "Василь Олександрович нерідко забував, що на костюмі, який він носив "не знімаючи", вже поблизкують лікті, а шапка схожа на вороняче гніздо, а не на головний убір члена-кореспондента академії, довго не піддавався на вмовляння дружини приміряти нового капелюха чи сходити до ательє чи магазину. Директор Павлівської школи жив у своєму світі, він був зовсім не диваком, а людиною, захопленою великою справою, і, повертаючись з відрядження чи поїздки, перш за все запитував: "Як школа?", "Що в школі?" – а вже потім вітався та знімав пальто" [10, 109].

Після війни лави шкільних вчителів та студентів педагогічних закладів поповнили вчорашні фронтовики, які щойно повернулися з окопів. Тогочасна мода була модою на військовий одяг, на фронтові шинелі та гімнастерки як для чоловіків, так і для жінок. А прикрасою на цьому одязі слугували відзнаки про подвиги та поранення... Звернемось до спогадів російського вчителя-словесника, який став відомим завдяки своїм новаторським ідеям у викладанні російської літератури, Євгена Миколайовича Ільїна. Він навчався на факультеті філології у перші повоєнні роки: "... Поряд зі мною в полинялих гімнастерках навчалися ті, кого обпалила війна, чий скроні уже в 25 років були сивими. На комсомольські збори приходили з орденами, медалями і виглядали бувалими вусанями серед 18-річних лобатих хлопчаків в окулярах і франтуватих піджаках, що

хизувались своєю начитаністю, ранньою ерудицією. Ніби дві епохи, воєнна та мирна, зійшлися й потоваришували в старому двоповерховому приміщенні" [5, 89].

У 80-і роки минулого століття наша держава набула економічної стабільності, зріс рівень життя народу. Це виявилось в покращенні умов праці, харчування, лікування, побутового обслуговування населення. З'явилися нові тенденції в моді на одяг: він став вишуканішим, якіснішим, в моду увійшли добротні тканини та фасони. Ось що писала в цей час український вчитель-методист Ю.Л. Львова, яка звернула увагу на значення одягу для сприйняття особистості вчителя: "В сучасних умовах підвищення культури праці одяг працюючих – це один з елементів виробничої естетики, що позитивно впливає на якість і темп роботи. В педагогічних колективах, де естетика зовнішнього вигляду має особливе значення, це питання викликає бурхливі дебати. Педагоги відзначають посилення гальмівних реакцій та самовладання, якщо вони гарно, вишукано вдягнені. ... Беззаперечно, що як і для будь-якої культурної людини, мода в одязі вимагає від учителя почуття міри (врахування віку, особливостей роботи, характеру людини). Воно ніколи не повинно зраджувати вчителю, але, безумовно, його костюм повинен відповідати сучасній моді. Це безперечно вплине на настрій, впевненість у собі. Тому й жінки-вчительки, й чоловіки-вчителі мають бути одягнені "на рівні" [7, 91].

З появою гуманістичної педагогіки, яка прийшла на зміну авторитарній, відбулась цілковита відмова від будь-яких канонів учительського костюму. Відомий грузинський педагог Шалва Олександрович Амонашвілі так висловив свою думку про одяг учителя: "Он должен одеться так, чтоб дети влюбились в него с первого взгляда, конечно, одеться со вкусом. Единая форма для учителей и учеников – это одно из проявлений авторитарной педагогики. Как скучно и уныло становится в школе, когда все дети одеты одинаково!" [2, 40].

Висновок. Протягом останнього століття стали помітними тенденції до позитивних змін в учительському костюмі – з дисциплінарного знаряддя він перетворився на ефективний засіб педагогічного спілкування та умову результативного партнерства в освітньому процесі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. А.С.Макаренко о воспитании / Сост. и авт. вступит. статьи В.С.Хелемендик. – М.: Политиздат, 1988. – 256 с.
2. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества: Книга для учителя. – К.: "Освита", 1991. – 111 с.

3. Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – початок XX ст.). – Кіровоград: КІРУЕ, 1998. – 143 с.

4. Єлисаветградська гімназія. Книга 1 / Відп. ред. В. Громовий. – Кіровоград: Вид-во "Українська гімназія", 1997. – 190 с.

5. Ильин Е.Н. Путь к ученику: Раздумья учителя-словесника: Кн. для учителя: Из опыта работы. М.: Просвещение, 1988. – 224с.

6. Коменский Я.А. Правила поведения. – В кн.: Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1982. – С.163 – 173.

7. Львова Л.Ю. Творческая лаборатория учителя.: Из опыта работы. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1985. – 158 с.

8. Петрищев А. Из заметок школьного учителя. – В кн.: Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Уклад.: О.О.Любар; За ред. В.Г. Кременя. – К.: Знання, 2005. – 767 с.

9. Соловейчик С.Л. Час ученичества. – Переизд. – М.: Дет. лит., 1986. –383 с.

10. "Учитель, перед именем твоим...": Сборник / Сост. Е.В.Селезнева. – 2-е изд. – М.: Мол. гвардия, 1986. – 223 с., ил.

11. Федь А.М. Эстетика поведения и быта школьников: Учебно-методическое пособие. – К.: Радянська школа, 1981. – 144 с.

12. Шевченко С.І. Старі стіни: Єлисаветградська громадська жіноча гімназія (1860 – 1920 рр.). – Кіровоград: Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2007. – 180 с. + 32 с. кол іл.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Довга Тетяна Яківна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: компетентнісний підхід в освіті, педагогічна іміджологія, педагогічна майстерність, етика педагогічного спілкування.